

URSZULA SZWARC

SENS WYRAŻENIA *HADDĀBĀR HAZZEH* W KSIĘDZE JEREMIASZA

Czy wyrażenie *haddābār hazzeh* (to słowo) można uważać za synonim tak ważnego w teologii biblijnej terminu technicznego, jakim jest u proroków *dēbar Jhwh* (słowo Jahwe)? Wydaje się, że tak. Aby uzasadnić to przypuszczenie, zamierzamy dokładniej przeanalizować jego treść, co równocześnie pomoże jeszcze lepiej zrozumieć tę rzeczywistość, jaką jest słowo Jahwe. W ramach jednego artykułu nie można omówić wszystkich miejsc w Biblii, w których pojawia się określenie *haddābār hazzeh*. Toteż nasze rozważania zostaną zawężone do Księgi Jeremiasza. Czynimy to również dlatego, że to dzieło, o złożonej i dość długiej historii powstawania, w ostatniej swej redakcji, z jaką mamy obecnie do czynienia, zdaje się dawać szansę bogatszego i bardziej powszechnego rozumienia treści interesującego nas wyrażenia.

W Księdze Jeremiasza określenie *haddābār hazzeh* występuje 14 razy, z tym że w 4 wypadkach oznacza ono wyłącznie słowa lub czyny ludzkie. Nie biorąc więc ich pod uwagę, skoncentrujemy nasze badania na 10 tekstach, w których podmiotem badanego wyrażenia jest Bóg. Chodzi tu o następujące perykopy: 7, 1-7; 7, 21-23; 13, 12-14; 14, 17-18; 22, 1-3; 22, 4-5; 26, 1-3; 27, 1-11; 36, 1-3 i 40, 1-3. Można je podzielić na trzy grupy zależnie od słów, z jakimi łączy się wyrażenie *haddābār hazzeh*. Jako pierwsze zostaną omówione teksty, w których łączy się ono z czasownikiem *h-j-h*, w drugiej kolejności te, w których pojawia się ono ze słowami *q-r-'*, *ā-b-r* i *'-m-r*, następnie zaś będą komentowane wyrocnie, w których omawiane wyrażenie występuje z czasownikami *š-w-h* i *ʿ-š-h*.

1. *haddābār hazzeh* synonimem słowa Jahwe (*dēbar Jhwh*)

W perykopach: 26, 1-3; 27, 1-11 i 36, 1-3 wyrażenie *haddābār hazzeh* występuje w identycznym zwrocie:

stało się to słowo (do Jeremiasza) od Jahwe [...]

hājāh haddābār hazzeh 'el-Jirm^ejāh mē'ēt Jhwh [...]

We wszystkich trzech perykopach jest ono częścią formuły wprowadzającej i w bardzo ogólnym sensie można powiedzieć, że jego treść stanowi to, co w tej chwili Bóg poleca prorokowi zrobić. Polecenie owo zatem w jakimś sensie precyzuje treść

haddābār hazzeh: „zrób sobie więzy i jarzmo i nałóż je na swoją szyję [...]” (27, 2b). Werset ten wskazuje, że owym słowem (*haddābār hazzeh*) był akt symboliczny, za pośrednictwem którego Jahwe chciał dać poznać swoją wolę królom sąsiednich narodów. Miały mu towarzyszyć słowa, stanowiące jego komentarz (w. 3-11). Dla Jeremiasza zatem *haddābār hazzeh* oznaczało konkretne zadanie do wykonania, obejmujące czyn i słowa. Natomiast dla tych, dla których było ono przeznaczone, stanowiło pouczenie, Bożą przestrożę, a więc prawdziwe *dēbar Jhwh* (słowo Jahwe).

Podobnie ma się rzecz w pozostałych dwóch perykopach, z tym że już nie mamy do czynienia z czynami symbolicznymi: „Stań na dziedzińcu domu Jahwe i mów do wszystkich miast judzkich [...]” (26, 2b) i: „Weź sobie zwój i napisz na nim wszystkie słowa, jakie powiedziałem do ciebie [...]” (36, 2ab). W obydwu wypadkach *haddābār hazzeh* dla proroka to czynności związane z jego posłannictwem: pójść i mówić lub pisać to, co Jahwe zlecił. Dla odbiorców natomiast *haddābār hazzeh* było orędziem Bożym, które prorok wygłaszał lub przekazywał na piśmie po to, żeby odbiorcy zawrócili z dotychczasowej błędnej drogi. Widać zatem, że wyrażenie *haddābār hazzeh* nie zawsze oznacza to samo, mimo iż mieści się w identycznej formule wprowadzającej. Z punktu widzenia proroka „to słowo” stanowi realizację jego misji prorockiej, polegającej na przekazywaniu ludziom woli Bożej słowem mówionym lub pisany i czynem zwykłym lub symbolicznym. Ze strony odbiorców „to słowo” obejmuje treść (przedmiot) posłannictwa prorockiego, a więc zarówno orędzia słowa (pouczenia), jak też to, co przekazuje na piśmie lub za pośrednictwem znaków (czynów symbolicznych).

Ostatnia perykopa z pierwszej grupy tektów, a mianowicie 40, 1-3 różni się od poprzednich. Jest to tekst narracyjny, który podaje fragment rozmowy, jaką odbył Nebuzaradan, dowódca straży przybocznej Nabuchodonozora, króla babilońskiego, z prorokiem Jeremiaszem przed zwolnieniem go z obozu uprowadzonych w Rama: [...] Jahwe twój Bóg zapowiedział to zło dla tego miejsca. Jahwe wypełnił i uczynił, co powiedział, ponieważ zgrzeszyliście przeciw Jahwe i nie słuchaliście Jego głosu, dlatego stało się wam to słowo (40, 2b-3). Wyrażenie *haddābār hazzeh* jest tu włożone w usta obcokrajowca - wroga Izraela. Z treści całej perykopy wynika, że jest to refleksja nad wydarzeniami historycznymi, które dla narodu wybranego stanowiły największą tragedię. Omawiane określenie stanowi podsumowanie, a raczej konkluzję owej refleksji. Wynika stąd, że *haddābār hazzeh* jest urzeczywistnieniem się tych zapowiedzi, które stanowiły przedmiot słowa Jahwe skierowanego wcześniej do narodu.

Podsumowując można stwierdzić, że wyrażenie *haddābār hazzeh* nie określa takiej rzeczywistości Bożej, która zawsze przyjmuje jednakową, ściśle określoną formę: raz bowiem oznacza słowa i czyny człowieka, który z woli Bożej jest przekazicielem słowa Jahwe, innym razem jakby sankcję słowa Jahwe, albo lepiej - jest urzeczywistnieniem się jego treści, zwłaszcza gdy stanowiły je groźby. I wreszcie *haddābār hazzeh* przybiera charakter orędzia Bożego skierowanego przez proroka

do narodu za pośrednictwem słowa mówionego lub pisanego, albo czynu symbolicznego. Chociaż *haddābār hazzeh* dla proroka stanowi przedmiot przepowiadania (aspekt czynny), dla słuchaczy zaś - orędzie Boże przekazywane przez niego (aspekt bierny), w gruncie rzeczy jest rzeczywistością jedną i tą samą. Dlatego zdaje się nie ulegać kwestii, *haddābār hazzeh* jest synonimem $d^e\text{bar Jhwh}$, słowa Jahwe.

2. *haddābār hazzeh* jako orędzie Boże dla człowieka

Kolejną grupę stanowią wyrocznie, w których interesujące nas wyrażenie pojawia się bezpośrednio po słowach: $q-r^2$ (głosił, proklamował), $d-b-r$ (przemawiał, słowem przekazywał) i $\text{'}-m-r$ (mówił, pouczał). Jako pierwszy omówimy tekst: 7, 1-7. Rozpoczyna go zwykła formuła wprowadzająca (w. 1), po której następuje rozkaz adresowany do proroka:

[...] stań w bramie domu Jahwe i głoś tam to słowo
($w^e q\bar{a}r\bar{a}'t\bar{a} \check{s}\bar{a}m \text{'et-haddābār hazzeh}$)

i mów: słuchajcie słowa Jahwe [...] ($w^e \bar{a}m\bar{a}rt\bar{a} \check{s}im^e\check{u} d^e\text{bar Jhwh}$ [...]; w. 2ab).

Czasownik „głoś” ($q\bar{a}r\bar{a}'t\bar{a}$) określa główną czynność Jeremiasza, a mianowicie proklamowanie *haddābār hazzeh*¹. Ostatnia część w. 2 informuje, że prorok ma zachęcać rodaków do słuchania słowa Jahwe. Wiersze zaś następne (3-7) precyzują jego treść. Naród ma zmienić swe dotychczasowe postępowanie, nie pozwalać się uwodzić kłamliwym zapewnieniom o bezpieczeństwie, powinien się kierować sprawiedliwością i miłosierdziem. Wynika stąd, że *haddābār hazzeh* jest jakby szyldem słowa Jahwe, jakby jego autentycznym wyrazem i znakiem, który prorok ma uroczyście obwieścić, bo za nim kryje się właściwie wszystko, co Jahwe chce przez niego zakomunikować swojemu ludowi. Czasownik zatem $q-r^2$ podnosi niejako wyrażenie *haddābār hazzeh* do rangi hasła, otwierającego drogę do poznania słowa Jahwe, czyli autentycznej woli Bożej, z którą bezwzględnie wszyscy powinni się zapoznać.

W kolejnej perykopie (22, 1-3), stanowiącej fragment wyroczni skierowanej przeciw dynastii królewskiej, interesujące nas wyrażenie pojawia się z czasownikiem $d-b-r$ w formie intensywnej (piel):

Tak rzekł Jahwe: Zejdź do domu króla Judy i powiedz tam to słowo
($w^e d\bar{i}bb\bar{a}rt\bar{a} \check{s}\bar{a}m \text{'et-haddābār hazzeh}$)

Mów: słuchaj słowa Jahwe [...] ($w^e \bar{a}m\bar{a}rt\bar{a} \check{s}^e\bar{m}\bar{a}^c d^e\text{bar Jhwh}$ [...]; 22, 1c-2a).

Orędzie Boże składa się z dwóch części. Pierwsza (w. 1) - to polecenie, skierowane do proroka, aby powiedział „to słowo”. Zastosowany tu czasownik: $d-b-r$ w koniugacji piel oznacza czynność mówienia, przekazywania słowami jakiejś treści, czynność właściwa człowiekowi jako osobie². Treść, którą należy przekazywać stanowi *haddābār hazzeh*, a więc *dābār* dobrze znane (na co wskazuje przedimek) tak polecającemu, jak i temu, kto to polecenie ma spełnić. Druga część to nakaz mówienia (prorok użył tu słowa: '-m-r , a nie $d-b-r$) do króla Judy i oczywiście

jego dworu, aby słuchali słowa Jahwe (*d^ebar Jhwh*). Wiersz 3 podaje treść owego słowa Jahwe, a mianowicie wezwanie do przestrzegania sprawiedliwości oraz konkretnych przepisów prawa Bożego, regulujących życie codzienne, tak społeczne, jak i prywatne narodu wybranego. Z tej ciekawie sformułowanej wyroczni prorockiej wynika, że *haddābār hazzeḥ* jest tu tym samym orędziem Bożym, co *d^ebar Jhwh*. Czasownik *dibbartā* (powiedz), który mu towarzyszy, daje do zrozumienia, że *haddābār hazzeḥ* zawiera treść, którą może i powinien przekazać za pośrednictwem słowa, czyli przepowiada ktoś, kto jest istotą rozumną i potrafi to tak uczynić, że druga istota rozumna, tj. drugi człowiek potrafi ten przekaz zrozumieć i przyjąć. Innymi słowy: *haddābār hazzeḥ* jest rzeczywiście orędziem Bożym przeznaczonym dla człowieka i przekazywanym za pomocą człowieka.

Wyrocznie: 13, 12-14 oraz 14, 17-18 rozpoczynają się od tego samego zwrotu:

Mów im to słowo [...]

(w^e āmartā [...] *haddābār hazzeḥ*).

Obydwie zapowiadają niepomyślną przyszłość, z tym że pierwsza zaczyna od przysłówia i ono właściwie daje okazję do zakomunikowania groźby Bożej, druga natomiast ma piękniejszą szatę literacką (poetycką), ale również zapowiada tragiczne wydarzenia dla narodu w przyszłości. Dwie charakterystyczne cechy dają się zauważyć w obydwu wyroczniach: najpierw, gdy chodzi o formę literacką, po formule wprowadzającej, w której dopełnieniem jest *haddābār hazzeḥ*, orzeczeniem zaś czasownik *ʔ-m-r*, następuje treść wyroczni. Ponieważ ten sam układ mają wyrocznie, w których dopełnieniem w formule dopełniającej jest *d^ebar Jhwh*, można stąd wnosić, że gdy chodzi o treść, obydwa wyrażenia - *haddābār hazzeḥ* oraz *d^ebar Jhwh* - pokrywają się. Druga uwaga dotyczy słowa w^e āmartā (mów). Czasownik ten oznacza mówienie, czyli przekazywanie czegoś, przeważnie w mowie niezależnej, w którym akcent spoczywa na treści, a szczególnie aktywny udział bierze słuch i rozum³. Obecność tego czasownika przy wyrażeniu *haddābār hazzeḥ* czyni zeń już nie znak czy szyld słowa Jahwe (*d^ebar Jhwh*), ale autentyczne słowo Jahwe, orędzie Boże posiadające konkretną treść do przekazania drugiemu człowiekowi za pomocą ludzkiej mowy. Wniosek ten potwierdza fakt, że czasownik *ʔ-m-r* występuje zawsze przy *d^ebar Jhwh*. Perykopy zatem: 13, 12-14 oraz 14, 17-18, dzięki sformułowaniu słownemu, potwierdzają przypuszczenie, że wyrażenie *haddābār hazzeḥ* można uważać za synonim *d^ebar Jhwh*.

Z powyższych analiz wynika, że czasowniki: *q-r-ʔ*, *d-b-r* i *ʔ-m-r* w połączeniu z wyrażeniem *haddābār hazzeḥ* stanowią zwrot oznaczający orędzie Boże, które należy uroczyście obwieszczać (proklamować), ustnie przekazywać, podawać do wiadomości tak, jak prorocy przekazywali słowo Jahwe.

3. *haddābār hazzeḥ* nakazem Boga dla człowieka

W naszych rozważaniach na temat znaczenia wyrażenia *haddabar hazzeḥ* zamierzamy omówić jako ostatnie dwie perykopy, a mianowicie: 7, 21-23 i 22, 4-5. W obydwu

tych wyroczniach interesujące nas wyrażenie pojawia się z czasownikami: ṣ-w-h (w formie intensywnej - rozkazał) i ‘-ś-h (zrobił, uczynił).

Wiersze 7, 21-23 stanowią fragment obszerniejszej wyroczni (7, 21-28), którą można uważać za skargę Boga na niewierność narodu wybranego, datującą się już od czasu wyjścia z niewoli egipskiej. Perykopa zaczyna się formułą wprowadzającą (w. 21a), z której wynika, że przekazywane myśli są słowem Bożym. Bóg nie dał narodowi wybranemu szczegółowych przepisów dotyczących ofiar całopalnych i krwawych (w. 21b. 22). Natomiast nie tylko dał, ale wyraźnie nakazał mu posłuszeństwo przykazaniom Bożym, dosłownie: „głosowi mojemu”, czyli głosowi Jahwe (w. 23). Informujący o tym wiersz zaczyna się od formuły, która nas szczególnie interesuje. Brzmi ona:

Natomiast to słowo nakazałem im mówiąc: słuchajcie [...]

(kī im-’et haddābār hazzeh siwwītī ’ōtām lē’mor: šim^e ū; w. 23a).

Z treści w. 23 i z całej zresztą perykopy 7, 21-28 wynika, że podmiotem, który działa, jest Bóg-Jahwe. Przedmiotem działania jest *haddābār hazzeh*, obejmujące konkretne wskazania: słuchać głosu Jahwe, chodzić drogą, którą nakazuje (w. 23). Czasownik ṣ-w-h , występuje w tym wierszu w 1 os. 1. poj. formy intensywnej (*ṣiwwītī*), wyraża ideę nakazu⁴ Jego związek z *haddābār hazzeh* wskazuje, że wyrażenie to reprezentuje określony nakaz Boży. Następne zaś czasowniki użyte w tym wierszu, mianowicie: *lē’mor* (mówiąc) i *šim^e ū* (słuchajcie) - świadczą, że *haddābār hazzeh*, jako nakaz Boży, w rzeczywistości ma być tak podane do wiadomości, jak prorok podawał do wiadomości *dēbar Jhw*, bo - jak to wyżej stwierdziliśmy - obydwie te czasowniki występują właśnie łącznie z tym ostatnim wyrażeniem (por. np. 22, 1-2). A zatem pojawienie się czasownika *ṣiwwītī* w powiązaniu z wyrażeniem *haddābār hazzeh* nadaje mu rangę terminu służącego do określenia nakazu Bożego, woli Boga, który prowadzi człowieka do przyżni z Nim (w. 23c).

Wiersze 22, 4-5 są integralną częścią perykopy 22, 1-5 i w swej treści stanowią formalną Bożą sankcję pomyślności za spełnienie postulatów Bożych, o których mówi w. 3 (w. 4), oraz kary Bożej za ich odrzucenie (w. 5). W naszych rozważaniach interesuje nas sformułowanie, którym rozpoczyna się w. 4:

Albowiem jeżeli rzeczywiście spełnicie to słowo [...]

(kī ’im-’asō ta’āsū et haddābār hazzeh).

Nie ulega wątpliwości, że *haddābār hazzeh* stanowi to, o czym mówi w. 3, a więc cały zespół norm świadczących o czynnej miłości Boga i bliźniego. *Haddābār hazzeh* zatem pokrywa się w swej treści z przykazaniami Bożymi. Wniosek ten potwierdza słowo ‘-ś-h (czynił, robił), które w zestawieniu z tym, co nakazuje Bóg, a co reprezentuje *haddābār hazzeh*, wyraża urzeczywistnienie, wprowadzenie w czyn, wykonanie tego nakazu⁵ W kontekście zatem tego czasownika *haddābār hazzeh* oznacza Boże przykazanie, które powinno być wypełnione przez człowieka dla oddania czci Bogu i dla jego własnego dobra. Stanowczą konieczność realizacji postuluje zwrot ‘-āsō ta’āsū (rzeczywiście spełnicie - infinitivus absolutus czasownika ‘-āsāh w połącze-

niu z tym samym czasownikiem w formie osobowej trybu oznajmującego), która wyraża, że coś naprawdę, rzeczywiście zostało wykonane⁶. A zatem tekst 22, 4-5 pozwala rozpoznać w *haddābār hazzeḥ* taką rzeczywistość, która prowadzi do pokoju i harmonii z Bogiem, jeśli została zrealizowana, ale może stać się przyczyną nieszczęść i odrzucenia, jeśli nie została wykonana. Obydwie te możliwości zależą od wolnej woli człowieka, co utwierdza w przekonaniu, że omawiane wyrażenie jest rzeczywiście synonimem woli Bożej, którą wyraża i reprezentuje termin *d^ebar Jhwh* (słowo Jahwe).

Przeprowadzone badania pozwalają stwierdzić, że wyrażenie *haddābār hazzeḥ* u proroka Jeremiasza można uważać za synonim terminu teologicznego *d^ebar Jhwh*. W rzeczywistości bowiem *haddābār hazzeḥ* oznacza orędzie Boże lub nakaz Jahwe i postuluje taki sposób jego proklamacji i przepowiadania go ludziom, jaki przysługiwał autentycznemu słowu Jahwe. Jego zaś przyjęcie lub odrzucenie w rozumieniu proroka Jeremiasza powoduje takie same konsekwencje, jak spełnienie lub niespełnienie nakazów Bożych przekazywanych przez proroków. Toteż wydaje się, że przekład tego wyrażenia wymaga szczególnej troski i ostrożności, by za cenę piękna tekstu tłumaczonego nie zaprzepaścić zamkniętej myśli Bożej.

P R Z Y P I S Y

¹ W sprawie znaczenia tego czasownika w różnych kontekstach biblijnych zob. C. J. L a b u s c h a g n e. *qr³ rufen*. THAT II 666-674, zwł. 669.

² Czasownik ten i jego znaczenie omawia W. H. S c h m i d t. *dbr dābār*. TWAT II 104-109; G. G e r l e m a n. *dabar Wort*. THAT I 435.

³ Sens tego czasownika omawia H. H. S c h m i d. *'mr sagen*. THAT I 211-216, zwł. 213; S. W a g n e r. *'amar*. TWAT I 353-373, zwł. 356-360.

⁴ Por. G. L i e d k e. *śwh pi. befehlen*. THAT II 531

⁵ O skali znaczeń tego słowa informuje J. Vollmer. *śh machen tun*. THAT II 359-370, zwł. 361-364.

⁶ Tę konstrukcję gramatyczną omawia P. J o ü o n. *Grammaire de l'hebreu biblique*. 2 éd. Rome 1947 s. 351 (§ 127e).

DER SINN DES AUSDRUCKES *HADDĀBĀR HAZZEḤ* IM BUCH JEREMIA

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Autorin untersucht die Bedeutung des Ausdruckes *haddābār hazzeḥ* in den Prophezeiungen des Jeremia, in denen er mit den Verben h-j-h, q-r-³, d-b-r, ʔ-m-r, s-w-h, ʕ-ś-h verbunden ist, und kommt zu der Schlussfolgerung, dass dieser Ausdruck ein Synonym ist für den Begriff *d^ebar Jhwh*, die Botschaft Gottes, die den Menschen so mitgeteilt werden muss, wie die Propheten das Wort Gottes übermittelt haben.